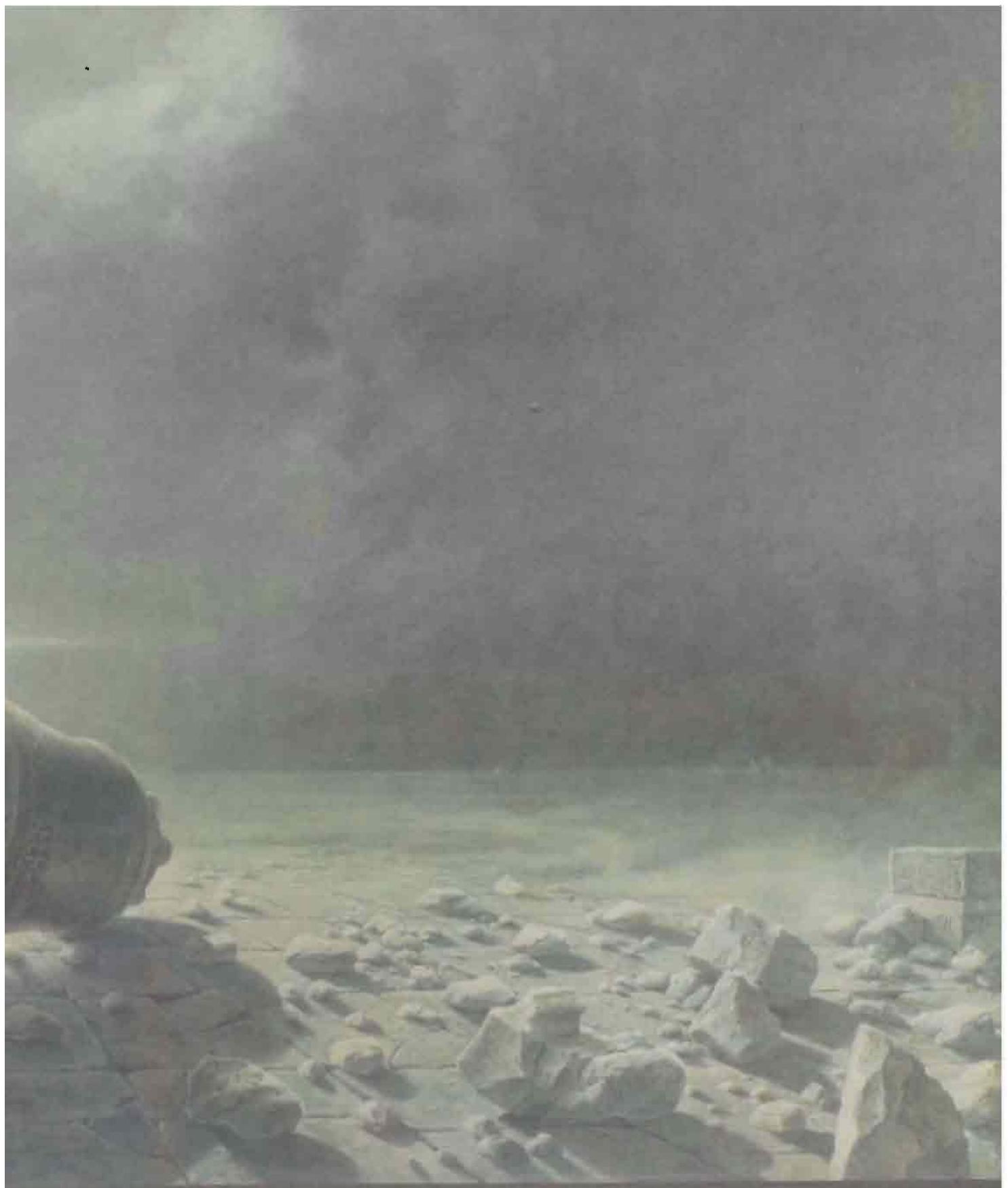

Արշակ Տեր-Պետրոսյան (1924-1998)
Դիմանկարան, Երևան

V. Podporogov (Ter-Astvatsatryan) (1924-
Requiem, 1979. Art Museum of Armenia, Yer

ՅԱՎԻ ԳՈՒՅՆԵԼ

Եղեռնի անդրադարձը հայ նկարչության մեջ

Հեղինակ-կազմող
Շահեն Խաչատրյան

THE COLOR OF PAIN

The Reflection of the Armenian Genocide
in Armenian Painting

Author and Compiler
Shahen Khachaturian

ՍԵԾ ԵՂԵՌՆԻ 95-ԱՄՅԱԿԻՆ

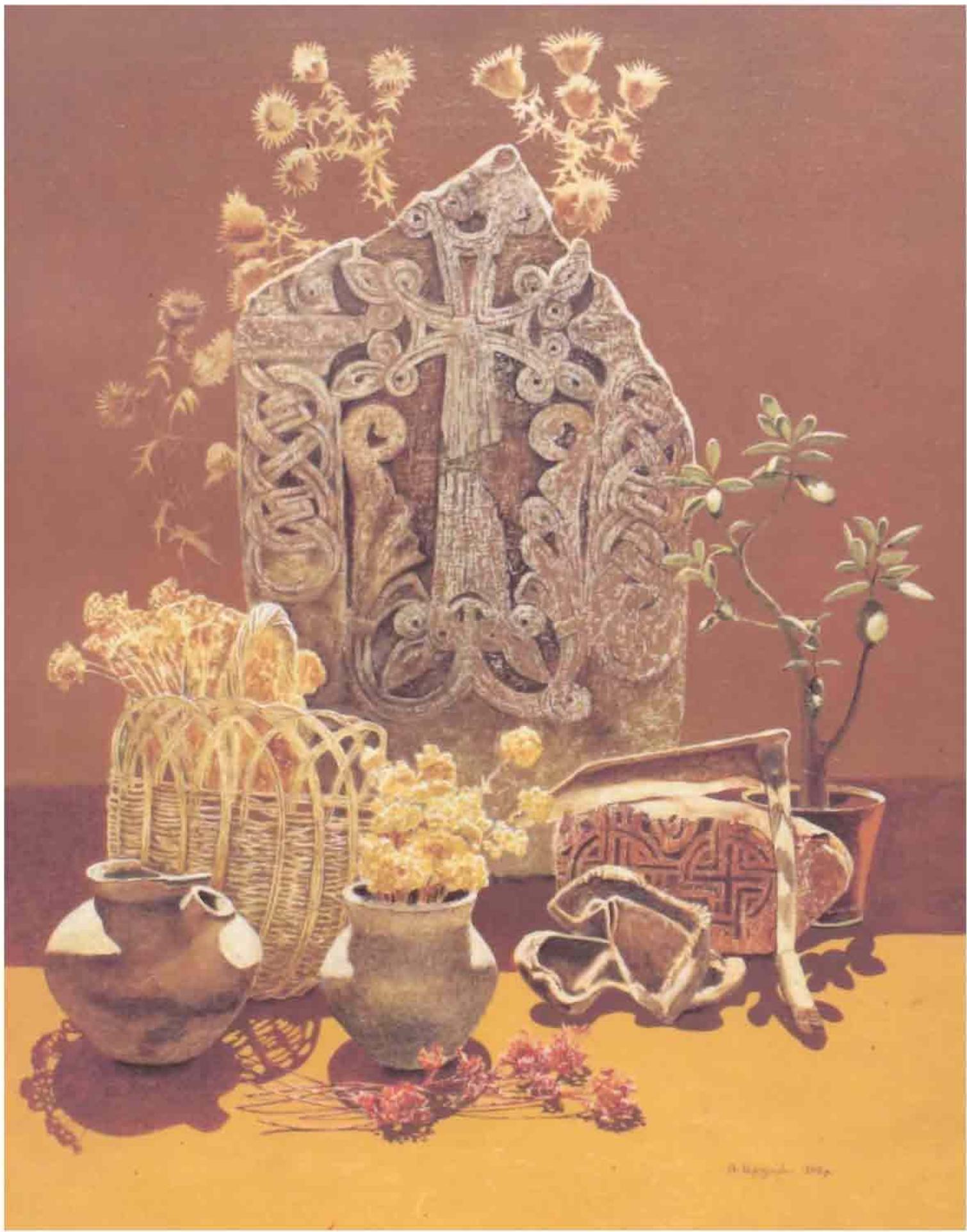
ԵՐԵՎԱՆ
2010

TO THE 95 TH ANNIVERSARY OF THE ARMENIAN GENOCIDE

WITH THE BLESSINGS OF
HIS HOLINESS KAREKIN II
SUPRIME PATRIARCH
CATHOLICOS OF ALL ARMENIANS

**YEREVAN
2010**

Ներկա պատկերագիրը պատրաստելիս իմ մեջ արթուն են եղել նաև 1915-ին Կարինից մինչև Սիրիա հասած ու հարազատների կորստյան ականատես հորս հուշերը...

Նկատի առնելով, որ ողբերգական թեմաներով պատկերները տեսողական ընկալման առանձնակի դժվարություն չունեն, ծգուել եմ շատ համառոտ ներկայացնել Մեծ Եղեռնին նվիրված գործերը:

Ներկա հատորը ընթերցողի համար նոր «Էջեր» կրացի հաղորդվելու, թե Եղեռնյան դժոխքը վերապրած քրիստոնյա ժողովրդի հոգու ինչ հնչողություն է ստացել դրախտի՝ կյանքի հավատը:

Յակամարդկային ոճիրները խոր արձագանք են գտնում բարու, գեղեցիկի դավանանքով ապրող մեծ ստեղծագործողների հոգում: Վրձնի նման վարպետների զգացումները սերունդներին են հասնում ոչ միայն իբրև բարձրարվեստ երկեր, այև մարդկության լյանքում մշտապես հնչող ահազանգ: Այդպիսին են, օրինակ Էժեն Դելակրուայի «Կոտորածը Ջիոս կղզում», Ֆրանցիսկո Գոյայի «Գնդակահարությունը», Պաբլո Պիկասոյի «Գեռնիկան»...

Նույն ներշնչումով են իրականացվել նաև ֆրանսիացի Էմիլ Գալլեի, իսպանացի Խուան Գրիի, իտալացի Անսելմոյի, հովու Օմիրոսի և ուրիշների գործերը, որոնց հայտնվելն առնչված է Օսմանյան իշխանությունների կողմից իրագործված ողբերգություն՝ իր դարավոր բնօրրանից մի ամբողջ ժողովրդի տեղահանմանն ու ոչնչացմանը:

էջ՝ 22

11

Յայոց ցեղասպանություն... Մարդկային բանականությանը չենթարկվող անհավատալի, գաղտնակերպ իրողություն, որ ներկա օրերում անթիվ փաստագրական վկայություններով, հուշերով, պատմական ուսումնասիրություններով, պահպանված լուսանկարներով հայտնի է աշխարհին: Այն խոր անդրադարձ է ստացել նաև Եղեռնը վերապրած ու հետեղեռնյան սերնդի հայ նկարիչների գործերում, գործեր, որոնք հիմնականում դեռ անծանոթ են միջազգային հանրությանը:

Ներկա պատկերագիրը, թեև ոչ սպառիչ, առաջին փորձն է համատեղ ներկայացնելու հայ նկարիչների ցեղասպանությանը նվիրած գործերը: Առաջարանում, ծանոթացման նպատակով գետեղված են փարիզյան թերթերին գործակցած ֆրանսիական նկարիչների մի շարք պատկերումներ: Ժամանակին սպանդի լուսանկարներ ստանալը Եվրոպայում անհնար էր: Տեղ էին հասնում միայն ցնցող լուրեր: Նման տեղեկություններից ներազդված անգիա-

էջ՝ 6, 8, 18, 21

ցի մեծ գրող Զոն Գոյսուտրդին, օրինակ 1915-ի իր նամակներից մեկում նշել է. «Մինչև 1915-ի դեկտեմբերը Թուրքիայում կոտորել են մեկ միլիոն հայ...»։ Ֆրանսիական մամուլում հոդվածներով ու գծանկարներով արձագանքվող սրտաճմիկ լուրերը ծշմարիտ մեկնություններ էին ստանում և հասարակությանը «կամրջում» 20-րդ դարում առաջին անգամ իրագործվող ցեղասպանությանը։ Յիշենք, որ այդ շրջանում լուս տեսած բազու հոդվածների ու նկարչական աշխատանքների ստվար մի հավաքածու, 2007-ին ցուցադրվեց Փարիզի «Մոնմարտր» թանգարանում, «Յայաստանի տարին Ֆրանսիայում» մշակութային միջոցառումների ժրագրով։

1894-1896 ՆԿԱՐԻՉՆԵՐԻ ԱՊՐՈՂ ՍԵՐՆԴԻ ԱՐՁԱԳԱՆՔԸ

Ցավի ու ցասման առաջին ծայնը հնչեցրել են հոչակավոր ծովանկարիչ Յովիաննես Իվան/ Այվազովսկին և հայկական պատմական նկարչության հիմնադիր Վարդգես Սուլթենյանցը։

էջ՝ 29-37

1894-96 թվականներին Արևմտյան Յայաստանի տարբեր շրջաններում իրագործված մասսայական կոտորածներին զոհ դարձավ շուրջ 300 հազար հայ։ Յունաստանի, Բուլղարիայի, Բայկանյան Երկրների ազատագրումից հետո, մայր Երկրի փրկությունը տենչացող Այվազովսկու սիրտը ցնցվում, ալեկոծվում է։ Իր գծանկարներով նա մասնակցում է Ռուսաստանի հանդեպ ողջ հայության սերն ու Նվիրվածությունը ամփոփող «Եղբայրական օգնություն Թուրքիայում տուժած հայերին» հատորի հրատարակմանը։ Ապա ստեղծուած է «Տրապիզոնի կոտորածը», «Յայերին կենդանի նետուած են ծովը», «Ողբերգություն Մարմարա ծովում», նաև «Յովն ապստամբների այրումը» կտավները, որոնք իբրև բողոքի արտահայտություն ցուցադրում է Օդեսայում, Խարկովում, Մոսկվայում, իուսալով իր հոգեհարազատ Երկրի՝ Ռուսաստանի բարենպաստ

միջամտովայունը: Պետական խորհրդատու ընտրված անձի այդ երազանքը մնաց անարդյունք: Էջմիածին, կաթողիկոս Խրիմյան Յայրիկին հղած նամակում նկարիչը գրել է. «Սրբազնագույն Յայր, Դուք այնտեղ, մենք այստեղ, կուլանք ու կողբանք մեր թշվառ, կորստյան մատնված հայոց վրա և կիսնդրինք Աստվածային գթություն...»: Այս ողբն է շեշտվել՝ հակադրվելով բնության խաղաղ, լուսնկա գիշերին, Տրապիզոնի դիմաց՝ մարդկանց նաև երեխաների ծով նետելու դժոխային գործողությանը: Այվազովսկու խոր ապրումները արտացոլում ստացան հատկապես իր Վերջին «Փոթորիկներում», ինչպես նաև ազատաբաղծ իղձեր մեկնող «Բայրոնի այցը Միսիթարյաններին» կտավում: Իսկ 1900-ի մայիսի 2-ի գիշերը հանկարծամահ է լինում անավարտ թողնելով «Թուրքական նավի պայթյունը» հայտնի գործը...

Նոյն տարիներին ծնվում են Կարդգես Սուլեյյանցի նշանավոր կտավները, որոնք ջարդ ու թալան ներկայացնելու հետ տոգորված են գաղափարական խոր իմաստով: Ինչպես ժողովրդի, այնպես էլ դաժան ճակատագրի ենթակա, արդեն լքված եկեղեցիներ է պատկերում նկարիչը, որոնց իբրև ապաստան են մոտենում ու անհուառության են մատնվում անտուն որբերը: «Ուտնահարված սրբություն» և «Կոլյսերի սպանող» կտավներում դիտողի ուշադրությունը սևեռվում է ցիրուցան նետված մազաղաթյա մատյանների, ապա նաև հպարտ, աներեր կանգնած, հարատևած հավատ խորհրդանշող խաչքարերի վրա: Ժողովրդի հոգևոր ուժի խտացում է ընկալվում նաև ամայացած, խանձված հողի վրա հառնող 7-րդ դարի ճարտարապետական վեհանիստ կոթողը՝ «Յօհիփսիմեի տաճարը»:

Խորամիտ արվեստագետի փայփայած գաղափարն է ամփոփում նշված գործերին հաջորդած «Չամիրամը Արա Գեղեցիկի դիակի մոտ» գլուխգործոցը: Յայոց Արա արջան մերժում է ասորական թագուհու՝ Չամիրամի սերը: Մոլեգնած թագուհին արշավանք է կազմակերպում դեպի Յայաստան և մարտում զոհված Արային պատգարակով բերում են պալատ: Նկարիչն իր հորինվածքը լուծել է այնպես, որ Արայի դեմքը շաղկապվի բարելոնյան էպոսի հերոսին՝ անձնագործության, սիրո ու վերածննդի խորհրդանշից Գիլգամեշի բարձրաքանդակին: Յայրենապաշտ նկարիչն իր կտավում այսպես է հնչեցրել անմահության գաղափարը, մի ստեղծագործություն, որն ընկալվում է իբրև Սուլեյյանցի բովանդակ գեղանկարչական սիմֆոնիայի խորիմաստ ավարտամաս:

Սուլեյյանցը եղել է հայոց ողբերգության ականատես ու օգնել է 1915-ին Վանա շրջանից Էջմիածին հասած բազմահազար գաղթականներին, նաև ժամանակ գտել ջրաներկ աշխատանքներում դրոշմելու նրանց ազգային նախշագարդ տարագները...

Պատանի Սուլեյյանցին նկարչական արվեստի ոգևորություն ներշնչած Այվազովսկու արվեստանոցում մկրտություն են ստացել նաև մի խումբ այլ ծովանկարիչներ, որոնց թվում Ֆրանսիայում «Պատվո լեգենդ» արժանացած Վարդան Մախոնյանը: Տրապիզոնի կոտորածներից մազապուրծ ծովանկարչի սրտում տարաբախտ հայի վիշտն է ձայն առել, երբ ամեն անգամ ներկատուիվն է բացել Լազուրե ծովեզրին: Նույնպիսի ապրումով է տոգորված ջութակի համար նրա գրած «Յայաստանի ողբը», որը սիմֆոնիկ նվազախմբով երբեմն հնչեցրել է «Դրովանսի քաղաքներում»: Մենության ու թախծի հույզերն են

էջ՝ 39-47

էջ՝ 49

գերիշխում նաև Ֆրանսիայում նույնպես ժանաչված Արսեն Շաբանյանի և Շարլ
(Կարապետ) Աղամյանի ծովանկարներում:

էջ՝ 48

1895-ին, էջմիածնեցի Եղիշե Թաղեսոյանը, իր «Դեպի պանդխտություն» կտավում մոր շիրիմին հոր և որդու հրաժեշտ տալու պահը մեկնել է իրեն հրաժեշտ մայր Երկրին: Տարիներ անց նկարիչը հատուկ մտադրվել է մարմնավորելու իր ընկերոց՝ էջմիածնական վարդապետ-Երաժիշտի կերպարը: Դիմանկարի էսքիզային տարբերակը նա վլրծնել է 1903-ին Արագածի լանջին: Հստակ է Կոմիտասին, որպես հայ մշակույթի նոր զարթոնքի առաջնորդ տեսնելու նկարչի մտահղացումը՝ «Ժողովրդական երգերից նա սնվում է այնպես, ինչպես ծառը մայր հողից»... Աշխարհը լուսով «կարդալու» իր իմադեսփոնիստական լեզվաօճին հավատարիմ Թաղեսոյանն ստեղծում է 1915-ի Մուսա լեռան հերոսական պայքարի պատմությանն առնչվող տպավորիչ մի նկար, ներկայացնելով ֆրանսիական փրկարար նավի վրա, լուսնկա գիշերով ճամփորդող հայ պանդուխտներին:

էջ՝ 56-59

20-րդ դարասկզբի հայ նկարիչների բազմաբնույթ ստեղծագործություններն ասես կրահել են տալիս մոտեցող Մեծ Եղեռնը, որը դաժան շարունակություն եղավ 1908-ին Թուրքիայում ընդունված իր ժողովրդանպաստ սահմանադրությունից հազիվ մեկ տարի անց կատարված Աղամյայի անսպասելի, տասնյակ հազար կյանքեր խլած կոտորածի:

Ականավոր բնանկարիչ, հայրենի խաղաղ տեսարանների երգիչ Գևորգ

էջ՝ 50

Բաշխնջաղյանի (Նրա հազվադեպ դիմանկարներից մեկը՝ Կոմիտասն է) և կենցաղային ժանրի նկարիչներ

Հմայակ Արծաթբանյանի ու Ակիմ Ավանե-

սովի (Երկուսն էլ Նոր- Նախիջևանից) խոր էջ՝ 52

ապրումների արգասիք են և սարսափահար

մայրերի, և զաղթի, և իրկիզմած գյուղերի ու փլատակված հուշարձանների պատկերումները: Կանի հերոսամարտի մասնակից իրապաշտ գեղանկարիչ

Փանոս Թերլեմեզյանն իր ծննդավայր Վա-

նում վրձնում է «Սիփան սարը Կտոր կղզուց»

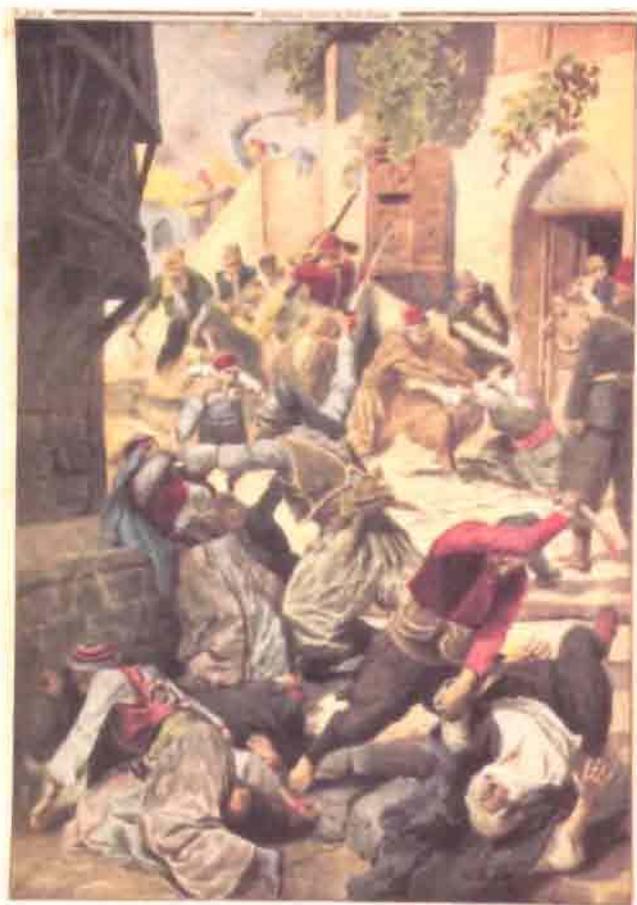
սքանչելի բնանկարը, որն այսօր ընկալվում է «հրաժեշտի խոսք հայրենիքին»: Կոմիտասի հետ վերջին անգամ այցելելով Կոտինա (Քյոթահիա), Թերլեմեզյանը նկարում է նրան խիստ բնորոշ նմանությամբ, ասես

մշտառ խաղաղ՝ մայր հողին հարած... Երկու տարի

անց խավարում է հանճարեղ Երաժշտի կյանքը: Նրա կերպարը մայր ժողովրդի սրտում դրոշմվում է իրեն Մեծ

Եղեռնի խորհրդանիշ, հիմք դառնում հետագա հոգևոր

բարձր արարումների:

LES MASSACRES D'ARMÉNIE

ԵՂԵՇՈՅԱՆ ՇՐՋԱԾԻ ԱՎԱԳ ՍԵՐՈՒՆԴ

Վեց դար օսմանյան տիրապետության տակ հեծող Արևմտյան Հայաստանի ողջ բնակչությունը տեղահանվում է: Դեպի Սիրիա, Դեր-Զորի անապատ աքսորվող ժողովրդի մեկուկես միլիոնը դառնում է յաթաղանի զոհ: Ռուսական սահմանագծից ոչ հեռու գտնվող Կան քաղաքի հերոսամարտը բախտորոշ եղավ տեղաբնակ հայության համար, որը գաղթեց Արևելյան Հայաստան, Էջմիածին: Նրանց մեջ էր նաև տասներեքամյա Ոստանիկ Աղոյանը՝ ապագա ամերիկյան նշանավոր նկարիչ Արշիլ Գորկին:

Մուկվայում հավաքված դեղորայքը ուղեկցելու և անձնական օգնության նպատակով Էջմիածին է ուղղվում իր արվեստի վառ ինքնատիպությամբ Ռուսաստանում լայն ճանաչում գտած երիտասարդ Մարտիրոս Սարյանը: Սովոր, համաձարակի, մահվան ճիրաններում տառապող հայրենակիցների վիճակը այն աստիճան է ցնցում նկարչին, որ նրան շտապ տեղափոխում են Թիֆլիս... Նույն այդ տարում, լրացի ու կենսահորդ գույների նկարիչը, իր կյանքում առաջին ու միակ անգամ սև, մահաշունչ գույներով վրձնում է բանաստեղծ Ալ.Շատուրյանի դիմանկարը՝ խտացնելով դաժան ճակատագրի դեմ անզոր հայ մտավորականի կերպարը, որպիսին էր նաև ինքը՝ նկարիչը: Ավելի ուշ, պատկերազարդելով Ե.Չարենցի «Երկիր Նահրին»՝ Սարյանն իբրև կործանարար երկրաշարժ է տեսնում իր բնօրրանից արտաքսվող ժողովրդին: Նույն մոտեցմամբ է նա նկարազարդել Վանի ծնունդ Գ.Մահարու «Մանկություն և պատանեկություն» գրքի շապիկը: Երկրի կերպարը՝ Միկիան սարն ու Վանա լիճը, բերդն ու այգիները համախմբված են մեկ էջում: Արտառուց է հատկապես իբրև գեղեցկատես օրրան պատկերված հողը, որից բաժանվելը դիտողի սիրտն է թափանցում որպես լուռ ողբերգություն:

Գրավիչ անմիջականությամբ են հատկանշվում ինքնուա վարպետ Վանո Խոջաբեկյանի գծանկարները: Թիֆլիսից Հայաստան գալով՝ նա կլանվում է գաղթական ժողովրդի առօրյայով: Հուգիչ է հատկապես սայլերով ընթացող ընտանիքների պատկերումը. առջևից քայլող գեղջուկը, ինչպես կոմիտասյան երգերում, ասես մտերմիկ խնդրանք է հեղու սայլը քաշող եզանը:

Հասուն տարիքի արվեստագետների այս սերնդի ժառանգած եղեռնյան «Էջերը» աչքի են ընկնում կատարման այլազան ու կաշառող ծներով: Ֆրանսիայից ժամանած Սարգիս Խաչատրյանն, օրինակ, Արարատյան դաշտում ծվարած ժողովրդի կեցությունը պատկերեղ նկարաշար է ստեղծել: Նկարչի որոշ լավատեսական, հուգառատ մոտեցումն ես զգում մասնավորապես Դեր-Զորի անապատում, ավագի վրա մայրենի այբ-բենը սերտող պատանիներին պատկերող նկարում: 1924-ին, Վիեննայում, տպագրվում է նշված գործերից կազմված մի ալբոմ, հայտնի հայագետներ Յո.Ստրժիգովսկու, Ֆ.Մակերի և անգլիացի նկարիչ Ա.Լեվետուաի առաջաբաններով, ուր նկարիչը բնութագրվում է որպես «հայոց վշտի երգիչ»:

Եղեռնագաղթի օրերին զինյալ հետապնդողներից փրկվելու համար գեղեցկուի Շաքեն, իրեն անդունդն է նետում... Հաճախ հիշվող այս դեպքի միակ պատկերողն է հայկական տարագների գիտակ, նկարիչ-մանկավարժ Առաքել Պատրիկը:

Էջ՝ 118-129

Էջ՝ 62-65

Էջ՝ 67

Էջ՝ 68-71

Էջ՝ 72

Խորհրդապաշտական բնույթով են առանձնանում պատկերման յուրօրինակ, տարբեր հարթություններով ներհյուսված Մելքոն Ջեպաջյանի տեսլային գործերը՝ «Հայու արյան ճամփան», «Ավերված քաղաքը», «Ավերակների լոռությունը»... Յիմնականում ջրաներկով է աշխատել Վենետիկից հայրենիք եկած Արշակ Ֆեթվաճյանը, որին հուզել են իր ժողովրդի պես վիրավոր հայրենի ճարտարապետական հուշարձանները (ալբոմում ընդգրկված երկու բարձրարվեստ տաճարները ավերվել են)... Ֆրանսիայում լայն ճանաչում գտած նշանավոր օֆորտիստ Էդգար Շահինը քանից անդրադարձել է հայ որբերի հոգեմաշ վիճակների պատկերմանը... Գաղթի նկարագարումներ է կատարել Եգիպտոսում ապրած հայտնի մանկավարժ Երվանդ Ղեմիրճյանը... Ողբերգության զգացումն է խթանել և Հակոբ Կոջոյանին՝ գրաֆիկական արվեստի մեծ վարպետին, երբ նա 1919-ին եկել է Անի և խորը տպավորվելով՝ ստեղծել է պիկական բնույթի պատմախոհական «Անիի ավերակները»:

էջ՝ 74

էջ՝ 76

էջ՝ 78

էջ՝ 80

էջ՝ 83

ԵՂԵՌՆԻՑ ՓՐԿՎԱԾ ՍԵՐՈՒՆԴ

Կոտորածների ու բռնագաղթի դառնակսկիծ հուշերով ծանրաբեռ իր կյանքն է սկսում Սփյուռքը: Որբացած բազում մանուկներ ու պատանիներ, որոնց մի մասն, ի դեպ, փրկվել է թուրք ընտանիքների կողմից, հետապնդումների մեղմացած քաղաքականության պայմաններում, հետզիետե խմբվել, ապրել են որբանոցներում: Նրանց կրթության «սնունդն» են եղել մայրենի լեզուն ու կրոնը:

Նկարչական տաղանդով օժուվածներից ոմանք, հետագա տարիներին ուսանել են Եվրոպական ակադեմիաներում և արդեն 1920-ականների կեսերից հանդես եկել ցուցահանդեսներով: Ուշագրավ է, որ ներքոհիշյալ արվեստագետներից շատերը, կապվելով դարասկզբի արվեստի նոր շարժումներին՝ կարողացել են ընթանալ ուրույն ուղղով: Եվ շնորհիվ իրենց ստեղծագործական ինքնատիպության արժանացել են բարձր գնահատականի. Ֆրանսիայում՝ Լևոն Թյությունյան (ծնունդով Ամասիայից), Պետրոս Կոնտրացյան (Եղեսիայից), Արմիս (Աղյամանից), Գառզու (Հալեպից), Վահե Յերիմյան (Օրդուից), Զարեհ Մութաֆյան (Սամսոնից): Եգիպտոսում՝ Օնիկ Ավետիսյան (Բրուսսայից), Բյուզանդ Կոչամանյան (Տրապիզոնից), Աշոտ Զորյան (Կերասունից): Լիքանանում՝ Հարություն Կաթենց (Կյուրինից): Խտալիայում Ժիրայր Օրագյան (Կ.Պոլսից), Լևոն Մինասյան (Կ.Պոլսից): ԱՄՆ-ում՝ Խորեն Տեր-Հարության (Խարբերդի Աշոտավան գյուղից), Ջերո Անթոյան (Տերսիմից), Բյուզանդ Թոփայյանը (Այնթապից) Մանուել Թոլեկյան (Յոզկաթից), Արշիլ Գորկի (Ոստանիկ Աղոյան, Վանի Խորգոս գյուղից) և, անշուշտ, նաև ուրիշներ:

էջ՝ 86-129

Եղեռնը վերապրած այս արվեստագետների տաղանքը խնկարկվել է մանկության հուշերով: Տխրության, մենության, վշտալի հույզերի հետ գերիշխողը նրանց գործերում զարկերակի պես տրոփող, մահվան դրւ հասած մարդու հոգում զարթնող կյանքի ու բարության հաղթանակի հավատն է, հավատ, որն սքանչելի բանաստեղծական պատկերով է մարմնավորել նույնպես Եղեռնից փրկված գորո Զավեն Սյուրմելյանը՝ «Մեռելներուս իբրև խաչ ես այս ծառը տնկեցի»: Այդ զգացումով են ներհյուսված Սարյանի «ծառերը»...

Հապիկի վրա

Նման «Ծաղի» գաղափարն են փայփայել մի շարք վարպետներ, որոնց թվում և Յ.Կալենցը: Որբ մանկության ծանր տարիները նրա հոգուն մղել են կերտելու կյանքը, գեղեցիկը փառաբանող ձոներգ: Այդ ձոներգը նրա կտավներում հյուսված է հնչեղ թափանցիկ, մշտատև գարնան շոնչ հաղորդող գովների ներդաշնակությամբ: Այդ ապրումով է ստեղծվել և նրա առաջին և վերջին գործերը:

Փարիզի «Ռեվյու մոդեռն» ամսագիրը (1937, N10) Պ.Կոնտրաջանի մասին գրել է. «Նա կարողանում է լրիվ թարգմանել, վերարտադրել այն հովզը, որ ապրում է նատորայի առջև...» Գեղանկարչական բարձր որակի հասած նկարիչը Փարիզի մերժակա շրջանների բնանկարներում խտացրել է իր թախծութազանքը, կարուտն ու կյանքի սերը... Նման հովզերով են ներշնչված և Փարիզի տիրադեմ անկյուններից, հատկապես Սենայի ափերից քաղված Յ.Կյուպենկի, Կ.Մոմցյանի, Տ.Սուտայանի, Բ.Թոփայանի, Ա.Բերբերյանի և այլոց բնապատկերները:

Նկարիչներից ոմանք ծգտել են ուղղակի հայելիորեն արտացոլել դաժան աքսորի ճանապարհին իրենց տեսածը: Այդպիսին է, օրինակ, ընտանիքի տասնմեկ անդամներից միակ ողջ մնացած Զարեհ Մութաֆյանի վրձնած «Դիակներ» պատկերաշարը: Նրա մանկության օրերի սիմվոլիկ, բանաստեղծական արտահայտությունն է «Հքված նավակը»:

Ոճային ինքնատիպությամբ հտալիայում ճանաչում է գտել Ժերարդո (Ժիրայր) Օրագյանի արվեստը: Միմյանց փարված աղքատ մարդկանց ու որբեր ներկայացնող նրա գործերում առինքնում է գեղանկարային լռակյաց մթնոլորտը զերմացնող բարեսրտության ոգին: Նոյն ոգով է առաջնորդվել Օրագյանի հռոմյան տարիների դասընկերը՝ Եգիպտոսում ապրած Բյուզանդ Կողամանյանը:

Դառն իիշողությունների գերազեցիկ արծագանք են Ջերո Անթոյանի վարար գետի նմանող «Գաղթը», ինչպես նաև հայտնի քանդակագործ Խորեն Տեր-Ճարությանի մահվան սարսափը գծային սուր, կմախքանման ձևերով լուծում գտած գրաֆիկական գործերը:

Ուշագրավ է, որ նոյն ժամանակաշրջանում ի հայտ եկած սյուրռեալիզմ ուղղությունը պարարտ հող գտավ հայ արվեստագետների բեկված հոգիներում: Եվ այն, ինչը կարող էր երևակայության ծնունդ լինել, հայ նկարչի համար կենդանի պատկեր էր, անմոռաց ցավ: Այլարանականի ու իրականի միահյուսումը նրանց արվեստը տոգորեց գերզգացմունքայնությամբ ու արտահայտչական լեզվի խիստ ինքնուրույնությամբ: Կտրված ծեռք, ճեղքված ուղեղ, կախաղանի պարան, մարդկային դեմք հիշեցնող սարսափահար ծառ, այս ամենն, օրինակ, Լեռն Թյուքյունցյանի կտավներում բացահայտում էր ապրված մղձավանցներ:

(էջ՝ 90-93) Իտալիայի ճանաչված սյուրռեալիստներից է Լ.Մինասյանը, որի բնագիր գործերը դեռ անձանոթ են մեզ: Կենդանի մարմինները նա այ-

էջ՝ 114

էջ՝ 117

էջ՝ 116

էջ՝ 112

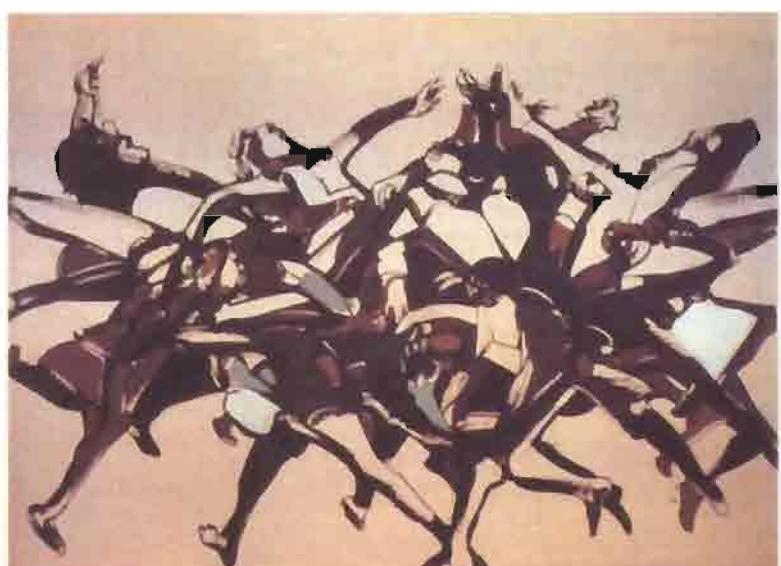
էջ՝ 96-99

էջ՝ 100

էջ՝ 104

Անսելմո
Վայրագություն

Anselmo
Allegro Barbero
1980

լակերպում, ոեֆորմացնում է և հնչեղ գունածավալներով միմյանց ձուլելով վերածում է հուշարձան հիշեցնող կոմպոզիցիայի:

«Յայու սարսափելի ճակատագիրը իմս է եղած նաև առաջին խսկ օրերուն, երբ կկորցնեի հայրս ու կտեսնեի հազարավոր անտունիներ, որոնք կքշվեին Դեր-Զոր...»,- գրել է Գաղուն: Նկարչի մտասեռումը եղել է ապոկալիպսիսը, և նա արտահայտչական ուրույն ոճով պատկերել է պատերազմի արհավիրքը՝ փլուզված պալատներ, աշխարհի անմարդկայնացած դեմք, մեռնող գեղեցկություն... Յումանիստ արվեստագետն իր ապրումները հանրագումարի է բերել Ֆրանսիայի Մանուկ քաղաքի հինավորց մի տաճարի որմնանկարներում, կերպավորել նաև մայր ժողովրդի վերապրած արհավիրքը:

Գերիրապաշտական մտածելակերպը նոր բարձրության հասցրեց ամերիկյան արդի արվեստի խոշորագույն դեմքերից մեկին՝ Արշիլ Գորկուն, նկարիչ, որի արվեստը ամբողջությամբ խարսխված է հայրենի խորգում գյուղի հիշատակներին: «Նկարիչն ու իր մայրը» հանրահայտ կտավում, մոր գեղեցիկ դեմքը շեշտված է գերեզմանային լրությամբ շնչող ֆոնի վրա: Պատկերին հիմք է հանդիսացել պատանեկան տարիների մի լուսանկար: Կտավին ջերմ գունալուծում տալուց բացի, Գորկին լուսանկարի ֆոնում երևացող պատուհանի աջ կողը «քաշել» է աջ, որով մոր դեմքի ֆոնը լայնացել ու հողեղեն մոլոր սրճագույն լուծմամբ ստացել է գերեզմանափոսի հնչողություն: Իսկ ձեռքերը նմանեցրել է մայրական հոգածություն հուշող խմբագնդերի, որոնք ներդաշնակված են շրջակա գունային նրբագեղ տարածքին: Այս պատկերն ինչ-որ չափով հիշեցնում է «Սիստինյան Աստվածամորը»: Ուաֆայելի տիրամայրը՝ աչքերում տագնապ, գանգերի ֆոնի առջև, աշխարհին է ընծա բերում որդուն: Իսկ Գորկի-որդին աշխարհին է ներկայացնում կորուսալ մորը՝ որպես կորսված հայրենիքի ու նրա գեղեցկության խորհրդանշից: Եղեռնից փրկված հայ բեկորի հուշերը խտացնող այս «ինքնակենսագրականը» մշտապես ցուցադրվում է Նյու-Յորքի Ուիթնի թանգարանում: Նկարչի Ավելի ուշ ստեղծած «Ինչպես մորս ասեղնագործ գոգնոցը բացվում է իմ կյանքում» պատկերը գտերի ու գույների փոթորիկ է, հողի ասես խեղված, այլանոտակված մի մակերես՝ զուգորդված կարմիր, արյունածոր բժերով: Կարմիրը ողբերգական իմաստով է հնչում նաև «հոգեվարք» նկարում... Կյանքի վերջին տասնամյակին ստեղծած նման «Այգի Սոչիում» (նախապես անվանվել է «Այգի Խորգումում»), «Ծաղկանց ջրաղացի ջրերը», «Արորը և երգը» և այլ գործերով Գորկին համաշխարհային անուն նվաճեց, իբրև վերացական էքսպրեսիոնիզմի սկզբնավորող:

էջ՝ 94

էջ՝ 106-111

էջ՝ 118-129

ՅԵՏԵՂԵՌՆՅԱՆ ԱՌԱՋԻՆ ՍԵՐՈՒՆԴ

Եղեռնը վերապրած արվեստագետների զգացումները, ինչպես և լեզվածի ինքնության հասնելու ձգտումները նույնաբնույթ շարունակություն ստացան հաջորդ սերնդի գործերում: Մինչև 1930-ականները ծնված արվեստագետների ներաշխարհը (միայն այդ տարիքի նկարիչների գործերն են ընդգրկված ներկա բաժնում) անմիջականորեն աղերսվում է ցեղասպանությունից մազապուրծ, քրիստոնեական հավատով գոյատևող իրենց ծնողներին: Այդ հավատն

Էլ խթանել է նրանց ստեղծագործություններում տրոփիող սիրո, հոլոսի, աշխատանվիրումի ու բարության զգացումները:

Ծարունակման բնազդը, գոյատևելու կամքը կանխորոշեցին սփյուռքահայ արվեստագետներ Ժանսեմի (Յովիաննես Սեմերջյան), Փափազի (Յակոր Փափազյան), Ռիշար (Խաչատոր) Ժերանյանի, Արտավազդ Բերբերյանի, Ծարթի (Սարգիս Յարությունյան), Մորիս Տեր-Մարգարյանի, Ֆրանսիա, Արթուր (Յարություն) Սահակյանի, ԱՄՆ, Փոլ Կիրակոսյանի, Գրիգոր Նորիկյանի՝ Լիբանան, Մարկ Գրիգորյանի՝ Իրան-ԱՄՆ-Հայաստան, Յակոր Յակոբյանի՝ Եգիպտոս-Հայաստան, և ուրիշների ստեղծագործական ուժին:

Խոր անհատականությամբ է աչքի ընկնում Ֆրանսիայում լայնորեն ճանաչված (Ճապոնիայում հիմնվել է նրա անոնը կրող թանգարան), ժանսեմի արվեստը: Ստեղծագործական վեց տասնամյակի ընթացքում հինգ հազարից ավելի աշխատանք ստեղծած նկարչի վրա անցնող ժամանակը կարծես ազդեցություն չի գործել: Նա պատկերել ու շարունակում է պատկերել պարզ, իրենց աշխատանքային առօրյայից անբաժան, մտամիություն մարդկանց կյանքը: Ժանսեմի զգայուն գիծը արյունատար անոթների նման հոսում է կտավներում և ներդաշնակվերով մերմ, ոյալուկ գոնանկարին՝ ստեղծում է Վերիխական, տեսլային, երաժշտական մթնոլորտ: Պատկեր կառուցելու այս սկզբունքն է դավանում ժանսեմը: Մեծ Եղեռնի ալեբախումով շնչող «Յայ ծերունու մահը» (1951) նկարից ուղիղ հիսուն տարի անց, նոր դարասկզբին վարպետն ստեղծում է «Ցեղասպանություն» պատկերաշարը, ուր պատմական ծշմարտության վարագույրը բացել է մինչև վերջ: Չորս տասնյակի հասնող նկարների այս շարքը ժանսեմը ցուցադրել է Փարիզում, ապա Նվիրաբերել Յայոց ցեղասպանության երևանյան թանգարանին: Եղեռնը որպես պատկերման նյութ ընտրելու ազդակն, անշուշտ, նրա արվեստի կանչն է, որ գալիս է տակավին 1915-ից: Դեր-Զոր անապատում, գիշերով, երբ տեղաբնակ արաբներից մեկը փորձում է մի հայ ընտանիք փրկել, մահամերձ մի կին աղաչում է տանել-ազատել ողջ մնացած իր մինուժար աղջկան: Այդ աղջնակը եղել է նկարչի մայրը...

Ֆրանսիացի տեսաբան Ջ.Բլանը ժանսեմի մասին գրել է. «Կորուայալ հոգիները իրենց ապաստանն են գտել բանաստեղծ-նկարչի մոտ: Նա կտավին է հանձնել այն, ինչը աշխարհը չկարողացավ տեսնել: Ժանսեմի նկարները ողջ հայ ժողովրդի հիշողությունն են»:

...Անապատի պավագի վրա կթել ու դողըդուն ծեռքերով նորածիլ բուսն է պաշտպանում մարդը: Յուն, ապրելու հոլոս... Մանկուց հորը կորցրած, ծանր պատանեկություն ապրած Յակոր Յակոբյանի զգացումները հիմնուի կանխագծեցին ու մղեցին ստեղծելու կյանքի հործանուտը նետված թշվառ, տառապող, ծակատագրի դեմ անզոր մարդկանց կերպարներ: Այս նկարչի կտավների ինքնօրինակ գոնագծային կառուցվածքի մեջ ասես քանդակված է լուրջունը, որը թե սեփական և թե իր սերնդակիցների ներաշխարհը հյուծող Եղեռնի արձագանքն է, անհայրենիք մարդու վշտի երգը: Քառասուն տարեկան հասակում, արդեն որպես ծնավորված անհատականություն զալով հայրենիք՝ նկարիչը բախվում է ստեղծագործական այլ մթնոլորտի՝ ոչ ինքնազատ իրավիճակի հետ: Յակոբյանը կապվում է հայրենի հողին և իր արվեստի նոր ժանրում՝ բնանկարում, անսահման սիրո հետ, իրապաշտ նկարիչը արձագանքում

էջ՝ 132-155

էջ՝ 132-141

էջ՝ 186-193

է տիրող մթնոլորտին՝ իր գունաշխարհին տալով Ենթահմաստային, խոհափի-լիսոփայական նկարագիր: Յակոբյանի ստեղծագործությունը նոր ձևմբռնումներ մատուցեց և սովետական կերպարվեստում ճանաչվեց իբրև խստաշունչ ոճի առաջնեկներից մեկը: Ավելի ուշ, մտածելակերպի ազատ իրականացման շրջանում, նա Արևմտահայաստանի լրված տարածքը պատկերեց որպես կալանված աշխարհ, որն իր աչքերին հայտնվում է իբրև ավերված տաճարի շորջ սփոված գանգերի ծով...

Յայրենիքում ապրող արվեստագետների հոգում Եղեռնի օարկերակը մի փոքր ավելի ուշ սկսեց տրուիել: Պատճառը հեղափոխական շրջանում բոլշևիզմի համաձայնությունն էր Թուրքիայի հետ, որը լրեցրեց Եղեռնի մահերգը Սովետական Յայաստանի ժողովրդի սրտում: 1965-ին, խրուչչովյան «ծնհալի» տարիներին, սակայն, հայոց ցեղասպանության հիսնամյակը մայր հողում նշանավորվեց իրաշք իրադարձությամբ՝ համահայկական հուշակոթողի հիմնադրումով: Յիսուն տարվա անջրպետը, բեռլինյան պատի նման վերացավ: Յայաստանը հոգեպես միացավ Միջուռքին: Մայրաքաղաք Երևանում, Շիծեռնակաբերդի տարածքում հառնող կոթողը դարձավ ողջ հայության ողբի ու վերածնման անլրելի ծանգակատուն: Ապրիլի 24-ին, 1915-ի Եղեռնյան ամենամյա տարեդարձի օրը, այդ զանգակատունը «ղողանջում» է հարյուր հազարավոր մարդկանց սրտերում...

Յայրենի արվեստագետների ոգևորության առաջին պոռթկումը Եղավ Կոմիտասի ծննդյան 100-ամյակին նվիրված մեծ ցուցահանդեսը 1969-ին: Շրջադարձային այդ երևույթը նշանավորվեց թաքնված զգացումների արթնացմամբ ու հաստատեց ավանդաշունչ մի խորհուրդ. «Մարդը երկիր է, երկիրը՝ մարդ»: Այդ խորհուրդն է մշտատև առաջնորդել մայր ժողովրդի հոգևոր ուժի դրսնորումն ու գոյակերպի վերախսրսխումը:

Պատմական ծշմարտությունը հաստատող, այլազան բովանդակությամբ ընդունակ խնդիրներն են հետապնդում Յայրենական պատերազմին մասնակցած ու հաղթանակով ոգեշնչված Սիմոն Գալստյանի, Եղվարդ Խարբեկյանի, Մկրտիչ Սեդրակյանի, Յակոբ Անանիկյանի, Սուլեն Սաֆարյանի, Գրիգոր Աղասյանի, ինչպես և 1920-ականների ծնոնդ Տիգրան Թոքմաջյանի, Յենրիկ Սիրավյանի, Ալեքսանդր Գրիգորյանի, Ռուբեն Աղայյանի, Էդուարդ Արծրույնի, Յակոբ Սուլիկայանի, Աշոտ Յովհաննիսյանի, Ռաֆայել Աթոյանի, Կինոնկարիչ Վալենտին Պողոպոմոգովի (Տեր-Աստվածատրյան), նաև ինքնուրույն ուժերով վարպետացած, տուժ քարի երանգաշատ մակերեսն իր գունալեզվի հիմք ընդունած Զաջազի և այլ նկարիչների գործերը:

Սարգս Մուրադյանի «Կոմիտաս. Վերջին գիշերը» հանրահայտ կտավում կարմիրով ողողուն մթնոլորտը հնչում է իբրև արյունահեղ ոժի ահազանգ: Պարույր Սևակի «Անլռելի զանգակատուն» պոեմի նկարազարդումների մեջ Գրիգոր Խանջյանը Կոմիտասին՝ Երաժիշտ-հանժարին միշտ պատկերել է ժողովրդի հետ, իբրև նրա երգով խանդակառ հովիվ: Բայց ահա վրա է հասնում հայակործան նախժիրը և մարում է լրպար, իշխում խավարը...

էջ՝ 156-187

էջ՝ 154

էջ՝ 160

էջ՝ 162-165

Ռուբեն Աղայանի արտահայտչածևրով բազմաբնույթ գեղանկարչական գործերի ամենաբնորոշ գիծը՝ սուր, ներազդեցիկ գծանկարը, ցնցող ուժով է հնչում Եղեռնին նվիրված նրա «Մղձավանջ» և «Մահվան հորձանութ» աշխատանքներում:

Իր արտասովոր գունաշխարհով հայ արդի արվեստում որպես վառ անհատականություն փայլեց Մինաս Ավետիսյանը: Ասես հավատարիմ իր ազգանկանը, որ նշանակում է բարի լուր. Մինասը կարողացավ մաքուր, հարթ գոյնին հաղորդել զգացմոնքային դրամատիկ, մինչև իսկ ողբերգական հնչողություն: Դա ոճակեզակային հայտնություն էր ոչ միայն ազգային, այլև միջազգային առումով: Մշեցի նախնիներից ժառանգած նրա հոգեկան ապրումները բռնկում ստացան հատկապես հայրենի բնության իր ներքնատես ընկալումներում: 1968-ին, առաջին անգամ ծանոթանալով Արշիլ Գորկու արվեստին, Ավետիսյանը որպես մեծ նկարչի պատանեկան կյանքի կախարդական հուշ կերտում է «Աղթամարի պատերի տակ» հուզաթրթիռ պատկերը: Իսկ Եղեռնը վերապրած շինարար Գևորգից կենդանի հուշեր ժառանգելով՝ Մինաս-Նկարիչը նախ վրձնում է «Դեպի Դեր-Զոր» (այդ գործը նկարչի արվեստանոցի հրդեհին զոհ դարձավ) կտավը, որը մի պահ դադար առած զաղթական կանանց մարմինները ժայռանման պատկերելով՝ շեշտում է նրանց հոգու ուժը: Այդ գործերի շարունակությունը է դառնում մտահղացմամբ եզակի, գաղափարով ընդհանրացված, քարածներին ծովված հայ շինարար վարպետի դիմանկարը:

Այսպես, Մեծ Եղեռնի ցավագին ապրումները, շնորհիվ ազգային ինքնության պահպանման անմեռ հավատի, իմաստային խոր, մտահորիզոն լուսավորող կերպավորում են ստանում...

Հաջորդ սերնդի արվեստագետներից, որպես օրինակ նշեմ, օրերս վախճանած Գայանե Խաչատորյանին: Իր ֆանտաստիկ մտածելակերպի բուն աղբյուրը Եղել է մոր՝ Գողթան աշխարհի գեղեցկությունների ու կորստյան պատմությունները, որոնք զարկերակի նման տրուփել են Գայանեի երազկուտ հոգում: Նման ապրումների թելադրանք է և իր պաշտելի մորը ծոնած «Ութվիեմը»: Խորհրդավոր ու ողբերգաշունչ այս գործը ուշգրավ է նաև իր նախորդներից շատերին բնորոշ՝ արվեստում այնքան գնահատելի ոճական ինքնատիպությամբ:

Երբ բոլորեց Մեծ Եղեռնի 80-ամյակը, անկախացած Հայաստանում, համազգային հուշակոթողին կից բացվեց Ցեղասպանության թանգարան և գիտահետազոտական ինստիտուտ: Այն դարձավ գրողների, պատմագետների, երաժիշտների նաև կերպարվեստի վարպետների զգացումները ջերմ պահող օջախ...

Ոգին թև է առնում, երբ ոգու ուժը պահպում է անմար:

էջ՝ 174

էջ՝ 194-205

էջ՝ 207